

**“ЗАГАЛЬНА КАРТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЧАСТИНИ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ” 1788 р.
із зібрання Національного музею історії України як
зразок компілятивної картографії**

Стаття присвячена одному з типових прикладів компілятивної картографії, поширеної в Європі в XVII ст. – “Загальній карті Європейської частини Російської імперії” 1788 р. із збірки Національного музею історії України. Вона є важливим джерелом для історичних і географічних досліджень як для вітчизняних, так і для зарубіжних вчених.

Картографічні матеріали є джерелом неоціненної і унікальної інформації, у будь-якому дослідженні вони відіграють важливу роль для повнішого розуміння історичних процесів. Вони пройшли довгий шлях розвитку, еволюціонували від примітивних, схематичних, приблизних зображень до справжніх “інженерних див”. Старовинні карти подібні чарівним ключам, якими можна відкрити двері в загадкове минуле і поринути в таємниці далеких століть¹. Надзвичайно цікавими для вітчизняних істориків є ті карти, на яких зображені українські землі. Досить довго Україна не мала власної держави, а її терени були складовими частинами спочатку Великого князівства Литовського, потім Речі Посполитої, згодом Австрійської та Російської імперій. Тому і картографувались українські території самостійно доволі рідко. Серед таких пам’яток варто згадати роботи Гійома ле Вассера де Боплана (1651 р.), Йогана Баптиста Гомана (до 1716 р.), Матіаса Штеттера тощо².

Картографування території Російської імперії проходило більш швидкими темпами. Найдавніші із збережених мап Російської держави датовані XVI ст. – то були подекуди схематичні карти Сигізмунда Герберштейна і голови дипломатичної місії британської королеви Єлизавети I Антонія Дженкінсона. В XVII ст. цікавість до Росії з боку західно-європейських держав зросла і наслідком

цього стали роботи відомих європейських картографів, зокрема Ісаака Масси (*“Новейшие сведения о России”*)³. Ісаак Маса неодноразово бував у Москві в період 1601–1634 рр. і в процесі створення карти Росії використовував власні відомості, карти, виготовлені в Росії і, можливо, здобутки польської картографії – карту Польщі Вацлава Гродецького⁴ чи її пізніші перевидання. Вперше його мапа *“NOVISSIMA RUSSIAE TABULA AUTHORE ISAACO MASSA”* (*“Найновіше карта Росії Ісаака Масси”*) була видана 1633 р. в доповненні до атласу Герарда Меркатора, виданому в видавництві Йодока Гондія⁵.

В XVIII ст. картографія набуває значного розвитку на власних теренах Російської держави, що було пов’язано з бажанням Петра I вивести країну на європейську орбіту, як в політичному, так і культурному відношенні. І з цією метою в 1726 р. Академії Наук було доручено створити атлас Росії. До 1740 р. цією справою опікувався французький астроном Жозе-Ніколя Деліль, а потім директором географічного департаменту Петербурзької Академії наук став видатний математик, фізик і астроном Леонард Ейлер⁶. Паралельно велася робота над створенням атласу Росії і місцевими вченими, зокрема, Іваном Кириловим. В той же час на теренах Західної Європи вийшла не одна карта, присвячена Росії, що пов’язувалося із зростанням ролі Російської імперії в міжнародній політиці, її активною участю в численних європейських коаліціях, в тому числі і військового характеру. Однією з таких карт була *“Carte Générale de l’EMPIRE de la RUSSIE. Comprise en Europe. Pour l’intelligence de la Guerre présente entre l’Imperatrice de toutes les Russies et Turc. d’Aprus les meilleurs Auteurs. Par le Sr. Moithey Ingenieur Géographe du Roy. Public  en 1788. A PARIS. Chez Crepy rue St. Jacques’a St. Pierre pres la rue de la parcheminerie”* – *“Карта Європейської частини Російської імперії для розуміння сучасної війни між Імператрицею усіх росіян та Турками, створена королівським інженером географом **Myami**¹ згідно кращих авторів. Надрукована в Парижі в 1788 **Крени**, вул. Св. Жака і Св. Петра неподалік вулиці пергаментників”*, що перебуває в збірці Національного музею історії України.

Достеменно невідомо, як ця карта потрапила до фондів музею. Знайдена вона була під час звірки 1998 р. групи ілюстративно-

¹ Myami (Moithey) (1732-1810) – французський картограф

допоміжних матеріалів (ІД) і після дослідження отримала інвентарний номер Грл-5018.

Мапа одностороння, прямокутна, складається з двох аркушів – перший має розмір 620x420 мм, другий – 620x425 мм. Вона багатокольорова, з використанням окрім чорного і білого, світло-жовтого, жовтого, рожевого, червоного, світло-зеленого, зеленого і блакитного кольорів. Зображення вміщене в рамку, внутрішня рамка поділена на градуси і хвилини (ціна поділки 15'). Географічна

протяжність карти становить $30^{\circ}30'$ – 87° довготи і $46^{\circ}20'$ – $68^{\circ}10'$ широти. Карта містить градусну сітку в 1° . Для позначення географічних об'єктів та назв використана французька мова, хоча іноді трапляються деякі назви, подані польською мовою. Знизу другого аркуша карти подано масштаб – в 140 з половиною російських верстах міститься 20 польських миль.

Цікавим є картуш, розміщений в лівому верхньому куті першого (верхнього) аркуша – назва карти обрамлена віньеткою, увінчаною гербом Російської імперії з зображенням двоголового орла в короні, що тримає в правій лапі державу, а в лівій – скипетр. На грудях у орла щит з зображенням Св. Георгія Победоносця, що вражає списом змія. По боках напис оточено листям аканту та лавровим вінком з правого боку, а внизу зображено військово-спорядження (протазан, шолом, сурму, колчан зі стрілами, військові штандарти), що мусило відобразити присвячення карти військовій події, а саме російсько-турецькій війні (іл. 1).

Карта, подібна до “Carte Générale de l’Empire de la Russie...”, роботи тих же картографів, але 1787 р. видання міститься в зібранні Державної публічної бібліотеки ім. М.Є.Салтикова-Щедрина⁷.

Дана мапа є прикладом компілятивної картографії, тобто складена без використання польових даних, що було характерною рисою європейської картографії XVIII ст. Мапа датована 1788 р. (дата вміщена на картуші); інформація в таблиці, що розміщена на першому аркуші з правого боку, взята з Атласу Всеросійської імперії І.К.Кирилова (1734) або ж його роботи “Цветущее состояние Всероссийского государства” (1727); а саме картографічне зображення є копією мапи Гійома Деліля 1706 р.

З інформації, поданої на картуші мапи 1788 р., випливає, що вона була присвячена *сучасній* війні Імператриці з турками. Очевидно, що мова йде про російсько-турецьку війну 1787-1791 рр., яку імператриця Катерина II вела проти Порти. Як відомо, попередня Російсько-турецька війна завершилась в 1774 р. підписанням Кучук-Кайнаджарського мирного договору, за яким Російська держава була визнана переможницею і пізніше, в 1783 р., отримувала контроль над Кримом.

В липні 1787 р. Османська імперія за підтримки Пруссії, Франції і Великобританії, висунула Росії ультиматум з вимогою

відновити васальну залежність від неї Криму і Грузії і погодитись на огляд російських суден, що проходять через протоки Босфор і Дарданелли. Отримавши відмову, 13 серпня 1787 р. султан Абдул-Хамід (1774-1789) оголосив війну Росії. Основні сили імперського війська були зорганізовані у дві армії – Українську, очолену П.О.Румянцевим і Єкатеринославську, на чолі з Г.О.Потьомкіним. Допоміжна роль відводилась Кубанському корпусу, що діяв на Кавказі. Період осені 1787 р. – зими 1788 р. був вдалим для російської армії, у війну на боці Росії вступила Австрія. І хоча влітку 1788 р. Великобританія, Франція та Прусія примусили Швецію оголосити війну Росії, подальші військові дії складались на користь Росії і її союзників.

В січні 1790 р. Прусія заключила мир з новим султаном Селімом III (1789-1807) угоду про гарантії недоторканності кордонів і мобілізувала 200-тисячну армію. Після поразки австрійців під Джурджево і смерті імператора Йосипа II новий імператор Леопольд II (1790-1792), побоюючись нападу Прусії, вступив в переговори з Портою в Рейхенбасі, які увінчались підписанням миру в вересні 1790 р. Катерина II відмовилась брати в них участь. Турки спробували нанести удар на Кавказі, але чорноморський флот Ф.Ф.Ушакова зірвав плани висадки турецького десанту в Криму, розгромив ворожу ескадру в Єникальській протоці 8 липня і біля о. Тендра 28-29 серпня 1790 р. Після підписання 3 серпня Верельського миру зі Швецією, Південна армія почала наступ на Дунаї і в жовтні-грудні оволоділа рядом міст.

В 1791 р. М.В.Репнін, що змінив Г.О.Потьомкіна, перевів військові дії за Дунай. Пряма загроза Константинополю і знищення усіх сподівань на допомогу Великобританії і Прусії змусили Селіма III заключити 29 грудня 1791 р. Ясський мир з Росією: він поступався на її користь міжріччям Дністру і Південного Бугу, визнавав приєднання до неї Криму й Кубані, відмовлявся від зазіхань на Грузію і брав зобов'язання не зміщувати буз згоди російського уряду господарів Молдавії і Валахії.

Таким чином, події цієї війни мали велике значення для усієї європейської спільноти, тож не дивно, що вони цікавили і провідних істориків та картографів. Таке швидке реагування на зміни зовнішньополітичної ситуації було показовим. Французькі картографи, використавши відомі дані про Російську імперію,

створили дану карту саме для *розуміння* війни, оскільки протистояння двох великих держав – Росії і Порту не могло залишити осторонь Старий Світ, тим більше що і Великобританія, і Франція, і Австрія, і Прусія, і Швеція – практично всі найвпливовіші європейські держави – так чи інакше брали у ній участь.

На першому аркуші карти зверху праворуч розміщено таблицю, в якій французькою мовою подається додаткова інформація про Російську імперію. (іл. 2) Подаємо її дослівний переклад.

“Загальний розподіл Європейської частини Російської імперії, що входить в Європу зі шляхами.

Ця імперія, згідно Кирилову, поділяється на 10 великих губерній, якими є Лівонія, Петербург або Новгород, Архангельськ, Смоленськ, Москва, Мала Росія або Київ, Білгород, Воронеж, Новгород (*мається на увазі Нижній Новгород – тут і далі примітки автора.*), Казань.

1. Лівонія поділяється на 2 провінції: Естонія на півночі та Литва на півдні. Перша підрозділяється на 6 країв, якими є Харнланд, Вірланд, Вікерланд, Йерверланд, Оденро та Аленкакен. Ревель є столицею всієї Естонії, столицею Литви є Рига, яка є і столицею усєї Лівонії.

2. Губернаторство ПетербургабоНовгород, щорозподіляється на різні провінції: частину Карелії, Каргополь, частину Онегії Інгрської, сенйорію Псковську, герцогство Новгорода, частину герцогства Тверського та герцогства Білозерське.

3. Губернаторство Архангельське згідно з Кириловим складається з 10 провінцій – включаючи Лапонських московитів (Лапландія), Карелію московську, Онезьку провінцію, провінцію Вага, провінцію Двіна, провінцію Угору і острів Кандено і Печора, що розділяє Європу і Азію з провінціями Устюг, Вологда і князівство Галич.

4. Губернаторство Смоленське, що включає намісництво з такою ж назвою, герцогство Рзов і Білу.

5. Губернаторство Московське, що включає з заходу на схід герцогства Ярославль, Суздаль, Володимир, князівство Качинське, герцогство Ростов, частину Тверського герцогства і Москву.

6. Губернаторство Малої Русі або Київ включає 2 провінції – включаючи названу Україну і князівство Чернігівське.

27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37
<h2 style="margin: 0;">DIVISION GÉNÉRALE</h2> <h3 style="margin: 0;">DE L'EMPIRE DE RUSSIE COMPRISE EN EUROPE.</h3> <p style="margin: 0; font-size: small;">Avec les Russes.</p> <p style="margin: 0;"><i>Cet Empire subdivisé par Kourban se divise en dix grands Gouvernemens, savoir ceux de Livonie, de Petersbourg ou Nowogorod, d'Archangel, de Smolensko, de Moskove, de la petite Russie ou de Kirow, de Bielgorod, de Waronitz, de Nowigrad, et de Kazan.</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>La Livonie se divise en deux Provinces ou Estons vers l'occident et en Lettones vers le midi. La première se subdivise en six contrées ou cercles qui sont le Barnland ou Harvie, le Wirland ou Wirie, le Wikerland ou Wikie, le Jerwerland ou Jervie, l'ültenpo et l'älenskien. Revel est la capitale de toute l'Estonie et de l'Ettonie à pour capitale Riga qui l'est aussi de toute la Livonie.</i> 2. <i>Le Gouvernement de Petersbourg ou Nowogorod se peut diviser en divers Provinces, savoir la partie de la Carelie, le Kargapol, les quartiers d'Onega Ilagrie, le Gouvernemt de Pakow, le Duché de la 1re Nowogorod, partie du Duché de Twer, et le Duché de Niélessko.</i> 3. <i>Le Gouvernement d'Archangel selon M. Kourban comprend deux Provinces, savoir la Lapone Moscovite, la Carelie Moscovite, la Province d'Onega, celle de Vaga, et de Dwina, celle de Jugora et Orlé ou Terre de Candracan, et le Peczora qui inspire l'Europe avec l'Asie avec les Provinces d'Usting, de Wologda et la Principauté de Oulica.</i> 4. <i>Le Gouvernement de Smolensko, comprend le Palatinat du même nom, le Duché de Reow et de Biela.</i> 5. <i>Le Gouvernement de Moskove, comprend de l'ouest à l'est les Duchés de Jaroslavl, de Suzdal, de Wladimer, la Principauté de Cachine, les Duchés de Rostow, partie du Duché de Twer, et de Moskove.</i> 6. <i>Le Gouvernement de la petite Russie ou de Kirow, comprend deux Provinces, savoir l'Ukraine méridionale et la Principauté de Coernigow.</i> 7. <i>Le Gouvernement de Bielgorod, ou fincans Tartar et il renferme le Duché de Severie et la Principauté de Waronitsk.</i> 8. <i>Le Gouvernement de Waronitz ou Waronitz, comprend le Duché de Rezan et les Conques du Don.</i> 9. <i>Le Gouvernement de Nowigrad est renfermé entre le Wolga, le Sura, et l'Ukha, et est habité par les Mordvates Tartares autrefois Idolâtres qui occupent des forêts qui sont au midi de la Province; ils ont aujourd'hui Chrétiens et Tribunaux du Czar. Niz Nowogorod est sa Capitale.</i> 10. <i>Le Royaume ou Gouvernement de Kazan, est le plus étendu de l'Empire de Russie, et comprend les Tatars, les grands Permies, les Czeremisses Logowoi, la Province de Wiaska, les Czeremisses Nagorwoi, et le Royaume de Kazan.</i> 										

7. Губернаторство Білгородське межує з татарами і включає в себе герцогство Сіверське і князівство Воротинське.

8. Губернаторство Вороніцьке або Вороніжське, включає герцогство Резанське і Донських козаків.

9. Губернаторство Новіградське розміщене між Волгою, Сурою і Окою, населене колись мордовськими татарами. Ідолошанувальники, що зайняли ліс в середині провінції зараз хрещені і сплачують данину царю. Нижній Новгород є столицею.

10. Королівство або ж Губернаторство Казанське, яке є одним з самих просторих в Російській імперії складається з Зіранії, Великої Пермі, Черемісії Логової, провінції Вятка, Черемісії Нагорної і королівства Казанського.”

Кілька разів в тексті згадується прізвище Івана Кирилова (1689-1737) – обер-секретаря Сенату, державного діяча і вченого, що, вочевидь, пояснюється тим, що інформація про Російську імперію була запозичена з його роботи 1727 р. “Цветущее состояние Всероссийского государства” або ж з першого випуску “Атласу Всероссийської імперії” (1734).

Іван Кирилович Кирилов зробив великий внесок в розвиток картографії на теренах Російської Імперії. Він народився в родині піддячого, а в 1702 р. в тринадцятилітньому віці вступив до Навігаційної школи, що на той час розміщувалась в Москві, у віданні Оружейної палати. Потому Іван Кирилов обіймав посаду піддячого канцелярії Сенату, а з 1719 р. був призначений регістратором того ж стола, і, крім того, мав керувати Приказним столом Сенату. Загалом в Сенаті Кирилов прослужив більше 20 років, і, почавши, з найнижчої кар’єрної сходинки до 1728 р. став обер-секретарем. З перших же днів служби на новому місці, Іван Кирилович мав неабиякий інтерес до карт, картографії і економічної географії в цілому. Саме тому, коли в 1720-х роках в Росії розпочались повномасштабні геодезичні зйомки і роботи по складенню карт територій Російської імперії, ці роботи були доручені саме йому⁸. Окрім картографічних матеріалів, він мав у своєму розпорядженні і різноманітні статистичні відомості про шляхи, міста і села, склад і чисельність населення тощо. Всі ці дані Кирилов також використовував у своїй роботі, результатом якої стало створення в 1727 р. грандіозної праці “Цветущее

состояние Всероссийского государства, в какое начал, привел и оставил неизреченными трудами Петр Великий, отец Отечества, император и самодержец Всероссийский и прочая, и прочая, и прочая. Книга первая, в которой описаны губернии и провинции, в них города, гарнизоны, артиллерия, канцелярия, конторы, управители с подчиненными, епархии, монастыри, церкви, число душ, расположенные полки и доходы, как оные ныне состоят губернии Санкт-Петербургская, Московская, Смоленская, Киевская, Воронежская, Рижская, Ревельская". Друга книга тієї ж праці була присвячена опису Нижегородської, Казанської, Астраханської, Архангельської і Сибірської губерній. Довгий час ця робота зберігалась в рукописному варіанті, а вперше видана була в 1831 р. істориком М.П.Погодіним⁹.

Одночасно із цією працею вчений підготував і перший ґрунтовний атлас Російської імперії, в якому планувалось вмістити 360 карт в трьох томах. Грандіозний задум Іван Кирилович здійснити нажалі не зміг – в 1734 р. власним коштом видав лише перший скорочений том атласу з 14 карт і Генеральну карту Росії. Враховуючи практичні потреби держави, Кирилов вважав, що краще було б на базі наявних даних генеральної зйомки видати хоча б незавершену карту країни, ніж не мати ніякої, оскільки “після зібрання нових обсервацій і описів” можна буде з легкістю виправити недоліки і скласти нову, більш точну карту, як свідчать про те “інших земель карти, що час від часу оновлюються”. Керуючись такими роздумами, в середині 1734 р. і було видано “Генеральну карту” Російської імперії, в процесі складення якої були використані карти геодезистів, а також усі відомі на той час вітчизняні картографічні матеріали й іноземні карти сусідніх з Росією держав¹⁰. Окрім того, одночасно з атласом Кирилов випустив щось на зразок пояснювальної записки до нього під назвою “Покорнейшее объявление об атласе Российском”. У ньому він стверджував, що до XVIII ст. російська картографія мала “совершенную скудость” і залежала виключно від іноземців. І його до створення атласу підштовхнула недосконалість зображення Росії на цих іноземних картах. Карта і Атлас користувались великою популярністю – ними користувались в державних установах, за ними проводилось навчання в школах. Так, в числі підручників і посібників в гімназії при Академії Наук

була і “карта Івана Кирилова про Росію”. Його карти продавались в книжкових лавках Петербурга і Москви. В Москві ними торгував В.В. Кіпріанов, в Петербурзі їх можна було придбати і в книжковій лавці Академії Наук¹¹. Знаковим є той факт, що карта роботи Кирилова знайшла своє відображення в західноєвропейській картографії, оскільки стала основою для численних карт Росії, виданих зокрема видавництвом Гомана в атласах 1746 та 1748 рр. звичайно ж без посилання на ім’я російського вченого¹². Таким чином, дана карта Російської імперії 1788 р. містила інформацію або ж з цього атласу, або ж з фундаментальної роботи 1727 р.

Проте власне картографічне зображення було скопійоване з карти “(1706) *Carte de Moscovie. Dresüe par Guillaume de l’Isle Premier Geographe du Roy. A son excellence Monseigneur Andre Artemonides de Matueof, ministre d’Etat de la Majeste Czariünne. Par son tres humble et tres obeisst serviteur de l’Isle. A Paris*” (“(1706) *Карта Московії. Складена Гійомом Делілем Першим королівським географом. Його світлості монсеньйору Андрію Артамоновичу Матвееву, державному міністру Його величності Царя. Від найскромнішого і найпокірнішого слуги Деліля. Париж.*”) французького картографа **Гійома Деліля**, що була вміщена в атласі “*Atlas nouveau, contenant tous les parties du monde ou sont exactement remarquees les empires, monarcuies, royaumes, republicues etc. Amsterdam. J. Covens et C. Mortier. 1733*” (“Новий атлас, що вміщує всі частини світу з точними примітками імперій, монархій, королівств, республік тощо. Амстердам. Ковенс і Мортъє. 1733”), в якому були зібрані мапи, що картограф склав в період 1700-1726 рр.¹³. Гійом Деліль народився в 1675 р. і був старшим сином викладача історії та географії Клода Деліля. Мав трьох братів – Симона (історика), Жозе-Ніколя (академіка в Парижі і Петербурзі, який увійшов в історію тим, що таємно надсилав до Франції копії російських карт, до яких мав доступ в Академії наук¹⁴) та Луї (астронома, помер 1741 р. на Камчатці).

Перші свої мапи – мапу світу, Європи, Азії, Африки та Америки – вчений видав 1700 р. В 1716 р. його призначили ад’юнктом, а в 1718 р. Деліль став членом Академії наук. У своїх роботах Деліль застосував на практиці принципи, що виробила Французька Академія – нові методи визначення довготи за супутником Юпітера¹⁵.

У зовнішньому оздобленні мап він відкинув алегоричні фігури та оздоблення. Крім того, він прагнув залишити на мапі порожні місця в тих частинах, де про місцевості він не мав певних відомостей. Про його критичне ставлення до власних мап сучасники висловлювалися так: “il n’est contente de ne rien marquer dans les endroits, dont il ne sait rien” – “він не задоволений тим, що нічого не відмічає в маршрутах, про які нічого не знає”. Деліль завжди наносив на свої мапи градусну сітку – градусна сітка наявна і на карті 1788 р. За декретом французького уряду 1634 р. французькі мапи приймали за нульовий меридіан острова Ферро (Ферро – крайній західний острів групи Канарських островів, в період 1634–1884 рр. меридіан острова Ферро – $17^{\circ}39'51''$ на захід від Гринвіча приймався за початковий¹⁶⁾ – і цього картограф дотримувався завжди. Зайву розтягненість деяких країн в напрямку на захід і схід він оминав і намагався досягти повноти в зазначенні пунктів.

Мапа Росії Деліля розміщена на двох аркушах – як і карта “Carte Générale de l’Empire de la Russie...” 1788 р. Рік на карті, яку видав Деліль не зазначено. Але брат Гійома Деліля, Жозе-

Ніколя, 25 травня 1729 р. писав з Петербургу французькому військовому міністру, що його небіжчик брат, тобто автор карти, видав 23 роки тому карту Європейської Росії на двох аркушах під назвою Московії. Отже, мапу цю було видано 1706 р. Це також підтверджується і тим, що зять Деліля, член Паризької Академії Наук Ф.Бюаш перевидав згодом цю мапу і зазначив на ній саме 1706 р.

До подібного датування призводить і таке спостереження: на карті вже зафіксовано Петербург, “місто, яке побудував цар” в 1703 р. і став столицею після 1712 р. – саме з цього часу в Санкт-Петербурзі поселилась уся родина государя і місто іменувалось “царствующим градом Санкт-Петербургом”¹⁷. Але столицею Російської держави зазначено ще Москву – на карті вміщено примітку, що “цар живе в Ізмайлово-Преображенському”. Крім того, на карті Москву позначено більшою за розміром і вказано, що там є слобода, де мешкають іноземці – тобто, дипломатична місія. Столицею козаків зазначено місто Батурин, що був зруйнований військами Меншикова в 1709 р.¹⁸ і, отже, інформація про датування карти 1706 р. підтверджується і таким чином.

Цікаво, що свою мапу Деліль присвятив Андрію Артамоновичу Матвєєву, що в період 1705-1707 рр. був послом російського уряду в Парижі. можливо, він надав картографу топографічні матеріали для складання мапи¹⁹.

Карта 1788 р., як і карта Гійома Деліля, на другому аркуші містить зображення території України. (Ілюстрація 3) Зокрема, як столицю козаків, автор позначає на карті місто Батурин. Також показує такі регіони як Запоріжжя, Слобожанщина²⁰, Поділля, Покуття тощо. Цікаво, що зазначені як і ті землі, що входили до складу Російської імперії – намісництво Київське “Gouvernem de Kiow”, князівство і намісництво Чернігівське “D. Et Palat. Czernigow”, князівство Сіверське “Duchй De Severie”, так і інші регіони – воєводство Волинське “Palatinat de Volhinie”, воєводство Брацлавське “Palatinat de Braclaw”, воєводство Кам’янецьке “Palatinat de Kaminieck”, воєводство Русинське на Покутті “Palatinat de Russie” (Pokucie) тощо.

На карті зазначено 13 порогів по течії р. Борисфен (Дніпро) без переліку їх назв. Показане розташування так званого Дикого Поля “Dzyke Pole ou Campagne De Cossagues Zeporoski”, яке

західноєвропейські географи ще називали Пустельним полем²¹. Цікаво, що регіон з подібною назвою “Dikia Pole ou Camragnes Desertes” позначено і на території сучасної Кубані і на карті подано коментар, що там “не знайдеш жодного поселення і жодної рослинності”.

На мапі зазначені численні легенди. Зокрема, оповідь про те, що в 1685 р. російська армія знайшла пам’ятки старовини коло того місця, де за Птолемеєм мали бути жертovníки Олександра Великого, а на березі Азовського моря зазначені “Autes d’Alexandre” (Жертovníки Олександра)²². Але жертovníків цих не було і оповідання Птолемея цілком казкові. Втім, нагадування про них зустрічається на багатьох картах XVIII ст., на яких зображена територія України (зокрема, на карті Й.Б. Гомана “Ukrania quae et Terra Cosaccorum”²³).

На території України зазначені місця локалізації запорізьких козаків і очаківських татар, острів Томаківка “Isles de Tamahowka”, описаний ще Бопланом²⁴, де в період 1540-1593 рр. розташовувалась найраніше з відомих Січей Великого Лугу. Також виокремлено Польську Росію – “Russie Polonoise”.

Також подається досить цікавий опис шляху з Москви до В’ятки, про який зазначено, що “шлях з Москви до В’ятки через Кострому і Галич є коротшим, ніж той, що йде через Устюг, але він дуже незручний, через те, що потрібно проїжджати через болота і на шляху трапляються ідолопоклонники череміси, які заважають”. Окрім того, на мапі зустрічаються численні коментарі, щодо багатьох регіонів – як то інформація про те, що Зіранія – ліс, протяжністю 160 льє, населений зіранійцями. Ці народи розмовляють своєю мовою специфічним чином. Вони раніше були ідолопоклонниками, тепер вже християни і сплячують данину царю. Згадується, що м. Сомма (на узбережжі Білого моря) управляється Першим Соловецьким гарнізоном. На карті відмічено, що р. Сура колись слугувала кордоном між Московією і Казанню, р. Угра – між Московією і Литвою, а щодо р. Клязьми, то з м. Володимира вона стає судноплавною. Зазначено також і м. Таганрог або Петрушина Туба, “місто яке побудоване царем” в 1698 р.

Всі легенди на мапі Деліля дають змогу припустити, що він або дістав від когось чи на письмі відомості від людей, що

знали Росію, або вивчав доступну йому літературу – наприклад, “Записки Герберштейна”.

Таким чином, карта “Carte Gйnйrale de l’Empire de la Russie” 1788 р. є надзвичайно цікавим зразком компілятивної картографії, оскільки поєднує в собі інформацію кількох джерел. Крім того, вона містить важливу інформацію щодо історії Російської імперії і України зокрема і є цінним джерелом для історичних і географічних досліджень.

1. Историчне джерелознавство: Підручник / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002.– С. 281–286.
2. Люта Т. Україна на старожитніх мапах // Пам’ятки України. – 1996.– №2.– С. 51–65.
3. Котов В. Старинные карты России И.Б.Хоманна и его преемников // Антиквариат, предметы искусства и коллекционирования. – Июль-август 2006.– С. 103.
4. Вавричин М.Г., Дашкевич Я.Р., Кришталович У.Р. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – початок XVII ст. – К., 2006.– С. 62–63.
5. Там само.– С. 164–169.
6. Сосса Р.І. Історія картографування території України від найдавніших часів до 1920 р. Короткий нарис. – К., 2000.– С. 62.
7. Иностранные карты России. Вып. 1. Россия. Европейская Россия. Каталог.– Ленинград, Государственная публичная библиотека им. М.Е. Салтыкова-Щедрина. – С. 91.– № 86.
8. Семенов В.Г., Семенова В.П. Губернаторы Оренбургского края.– Оренбург, 1999. – С. 18–26.
9. Кирилов И.К. Цветущее состояние Всероссийского государства. – М.: Наука, 1977. – С. 18.
10. Там само. – С. 9.
11. Там само. – С. 9–10.
12. Фель С.Е. Картография России XVIII в. – М.: Изд. геодез. литературы. – С. 168.
13. Кордт В. Матеріали до історії картографії України. – К., 1931. – Ч. 1 – С. 13.
14. Сосса Р.І. Історія картографування території України від найдавніших часів до 1920 р. Короткий нарис. – К., 2000.– С. 62.
15. Кордт В. Там само. – Ч. 1. – С. 10.
16. Сосса Р.І. Там само. – С. 64.
17. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – СПб, 1900. – Т. XXXVIII. – С. 292–293.
18. Попельницька О. П’ять гетьманських резиденцій: Суботів, Чигирин, Батурин, Глухів, Козелець: інформація історичних джерел // Історико-географічні дослідження в Україні. 36. наук. праць. – К., 2005.– Число 8.– С. 66–71.
19. Кордт В. Там само. – Ч. 1. – С. 13.
20. Сосса Р.І. Там само. – С. 52–53.
21. Яковенко Н. Нариси середньовічної та ранньомодерної історії України. – К., Критика, 2005.– С. 176.
22. Кордт В. Там само. – Ч. 1 – С. 14; Иностранные карты России. Вып. 1. Россия. Европейская Россия. Каталог.– Ленинград: Государственная публичная библиотека им. М.Е. Салтыкова-Щедрина.– С. 54.– № 46.
23. Оксеніч М. Карти роботи Йогана Баптиста Гомана в збірці Національного музею

історії України // Історико-географічні дослідження в Україні.– К., 2006.– Число 9.– С. 173–176
24. Боплан Г. Опис України / Пер. з фр., приміт. та передм. В.Косика.– Львів, 1998.– С. 49–50.

Maryna Oksenysh
*“THE MAP OF THE EUROPEAN PART OF RUSSIAN EMPIRE”, YEAR 1788 FROM THE
COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE AS THE
EXAMPLE OF COMPILATION CARTOGRAPHY*

This article is dedicated to one of the typical examples of the compilation mapping, that was widespread in Europe in 17 century.– to the map of the European part of Russian Empire, year - 1788, from the collection of the National Museum of the History of Ukraine. It is an important source for native and foreign scholars, doing historical and geographical researches.

